

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת וארא תשע"ג

הכרת טובה - יסוד גדול בעבודת ה'

עליו כשברח מפני פרעה. לכן, למרות שה' מצוה להלחם במדין, אם אפשר לקיים מצוה זו ע"י שליח, יש לבחור באפשרות זו, ולא להכות את מדין בעצמו. אמנם למדינים מגיע עונש וצריך לענוש אותם, משה אף קוצף על אנשי הצבא שלא עשו מספיק נקמה במדין ולא הרגו גם את הנשים (שם לא, יד-טז), אבל מצד שני - הוא עצמו לא יכול לצאת למלחמה הזו, כי הוא עצמו חייב להכיר טובה למדין.

הכרת טובה לבעלי חיים ולצמחים

בירושלמי מובא סיפור מעניין בענין הכרת הטוב: מעשה ביהודי שהזמין תלמיד חכם אחד לסעוד בביתו. כשבאו להסב לסעודה, הושיב בעל הבית כלב ליד האורה! שאל האורה את בעל הבית: וכי לכך הזמנת אותי, לבזות אותי ולהושיב לידי כלב?! אמר לו: "חס וחלילה, רבי! אלא שחייב אני טובה לכלב זה, על שהציל אותי פעם מענין רע (כפי שמבואר שם בירושלמי), לכן החלטתי לגמול עמו את הכבוד הזה, להושיבו ליד תלמיד חכם (ירו' תרומות פ"ח סוף ה"ג). אינני יודע אם אותו כלב נהנה מן הכבוד שניתן לו, מסתבר שהיה מעדיף לקבל עצם נוספת לארוחתו במקום שיושיבוהו בסעודה ליד תלמיד חכם... גם מצד כבודו של החכם לא ראוי לכאורה להכיר טובה לכלב באופן כזה, אבל מכל מקום, ההרגשה של אותו אדם היתה נכונה. הירושלמי רצה כנראה ללמדנו בסיפור זה, שצדק אותו אדם בכך שהרגיש חובה לעצמו לגמול טובה לכלבו עבור הסיוע שקבל ממנו. כנראה משום זה הביא הירושלמי מעשה זה, כדי ללמדנו שהחיוב להכיר טובה למי שגמל עמנו טובה הוא גם לכלב (וע"י רש"י שמות כב, ל).

ב'שיטה מקובצת' (ב"ק צב, ב) מובא, שהרי"ף ז"ל התארח פעם אצל בעה"ב עשיר אחד, ולאותו עשיר היה גם מרחץ, והרי"ף רחץ באותו מרחץ ונהנה ממנו מאד. לימים, מטה ידו של אותו עשיר, והוא ירד מנכסיו, ונאלץ להעמיד את המרחץ למכירה, כדי לשלם את חובותיו. פנו הצרדים אל הרי"ף ובקשוהו לשום את שווי של המרחץ ולתפל במכירתו. אמר להם הרי"ף: "לא אדון ולא אורה במרחץ הזה, לא בְּמִכְרָךְ ולא בשומא ולא בשום דבר המתיחד אליו, לפי שנתהניתי ממנו". לא אמר שמכיר טובה לבעל המרחץ [שלא היה אכפת לו כנראה ממכירת המרחץ, או שכבר לא היה בין החיים באותה שעה], אלא ל מרחץ עצמו. הרי שהקפיד להכיר טובה גם לדומם, כמו משה רבינו.

גם בדור שלנו חי כאן בירושלים הג"ר ישראל זאב גוסטמן זצ"ל, ראש ישיבת 'נצח ישראל', שהיה נוהג להשקות בעצמו את השיחים שצמחו בגינה של ישיבתו. מדוע? מפני שכשברח מוילנא (מן הקומוניסטים או מן הנאצים), השליך את עצמו בעת מנוסתו אל תחת אחד השיחים כדי להסתתר מרודפיו, ועל ידי זה מלט את עצמו מהריגה. בגלל אותו מקרה, הכיר כל ימיו טובה לשיחים,

הכרת טובה ליאור ולעפר מצרים

הקב"ה אומר למשה: "אָמַר אֶל אֱהֲרֹן: קח מִטָּף, וְנִטָּה יָדָךְ עַל מִימֵי מִצְרַיִם, עַל נְהַרְתָּם עַל יְאֲרֵיהֶם וְעַל אֲגַמְיָהֶם... וְיָהִי דָם" (שמות ז, ט). ליאור עצמו - אין זו מכה, אלא ברכה. כל ימיו עושים אותו המצרים עבודה זרה (ע"י רש"י שם, יז), גם פרעה נעזר בו כדי לעשות עצמו עבודה זרה (ע"י רש"י שם, טו), ועכשיו מגיעה סוף סוף הזדמנות שבה שהיאור משנה את תפקידו, ומשמש מכשיר לקידוש השם: "בְּזֹאת תִּדְעַ פִּי אֲנִי ה' - הִנֵּה אֲנִי מִכָּה בַמַּטָּה אֲשֶׁר בְּיָדִי עַל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר, וְנִקְפְּכוּ לְדָם" (שם, יז). אף על פי כן, כשה' מצוה את משה להכות את היאור, הוא לא מטיל את המשימה על משה עצמו, אלא על אהרן: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: אָמַר אֶל אֱהֲרֹן, קח מִטָּף וְנִטָּה יָדָךְ עַל מִימֵי מִצְרַיִם, עַל נְהַרְתָּם עַל יְאֲרֵיהֶם... וְיָהִי דָם". כך גם במכת צפרדע: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: אָמַר אֶל אֱהֲרֹן אֱהֲרֹן נִטָּה אֶת יָדְךָ בַמַּטָּף עַל הַנְּהָרֹת עַל הַיְאֲרִים וְעַל הָאֲגַמְיִים, וְהָעַל אֶת הַצְּפַרְדְּעִים עַל אֲרָץ מִצְרַיִם" (שם, ח, א). וכך גם במכה השלישית: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: אָמַר אֶל אֱהֲרֹן נִטָּה אֶת מִטָּף וְהָפֵךְ אֶת עֲפַר הָאָרֶץ, וְהָיָה לְכַנָּם כֶּכֶל אֲרָץ מִצְרַיִם" (שם, יב).

מדוע מצוה ה' שאהרן יהיה זה שיכה את היאור ואת עפר הארץ, ולא משה עצמו? מסביר רש"י (ע"פ חז"ל): "לפי שהגן היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה ע"י אהרן" (רש"י שם ז, ט). וכן במכה השלישית, "לא היה העפר כדאי ללקות ע"י משה, לפי שהגן עליו כשהרג את המצרי ויטמנהו בחול (הגנה שהועילה רק ליום אחד, עד שהלשינו עליו לפרעה), ולקה על ידי אהרן" (רש"י שם ח, יב). למרות שהמכות הבאות על היאור ועל עפר מצרים הופכות אותם לכלי לקידוש השם, מכל מקום, כיון שהדבר נעשה ע"י הכאה, שהיא פעולה הנראית כפגיעה ביאור ובעפר, וכא"י הכרת טובה כלפיהם על ההגנה שסיפקו לו בעבר, על כן מצוה ה' שאהרן יביא עליהם את המכות הנ"ל, ולא משה עצמו!

אחר כך, בתקופה מאוחרת יותר, משה מבין כבר מעצמו יסוד זה, שלא להכות את מי שהוא חייב להכיר לו טובה, גם אם יש בהכאה זו מצוה וקידוש השם גדול. כשה' מצוה את משה: "צַרֹּר אֶת הַמְּדִינִים וְהִפִּיתָם אוֹתָם" (במדבר כה, יז), (אחרי פרשת בנות מדין), משה לא הולך בעצמו לקיים את הציווי, אלא שולח למשימה זו את פנחס (שם לא, ו). מדוע לא הלך לקיים את הציווי בעצמו? לפי דעה אחת בחז"ל - "מפני שנתגדל בארץ מדין, אמר: אינו בדין שאני מיצר למי שעשה בי טובה. בור ששתית ממנו - אל תזרוק בו אבן" (במדבר כב, ד). משה גדל במדין, מצא שם את השידוך שלו, ומדין הגנה

שחסר לו היסוד הזה, זהו פגם נורא. גם אם הוא מקיים מצוות, ובודאי יקבל שכר בעד קיום מצוות, אבל חסר לו יסוד עיקרי בקיום המצוות, והוא היסוד של הכרת הטובה.

חז"ל אמרו, "כל הכופר בטובתו של חברו, סוף כופר בטובתו של הקדוש ברוך הוא" (משנת רבי אליעזר פרשה ז). פרעה מתחיל ב"לא ידע את יוסף" (שמות א, ח) - לא רוצה להכיר טובה למי שטרח במשך שנים להציל את מצרים מחרפת רעב (ע"י איסוף ואכסון התבואה של שבע שנות השבע) - ומזה הוא מגיע בסוף ל"לא ידעתי את ה', וגם את ישראֵל לא אֶשְׁלַח" (שם ה, ב). לא רוצה להכיר טובה לקב"ה שהציל אותו מרעב ומשאר הצרות. אם אינך מפתח את מידת הכרת הטובה כלפי בשר ודם, לא תבוא להכיר טובה אפילו לקב"ה. אותה מידה יכולה להתבטא כלפי בשר ודם, ויכולה ח"ו להתבטא גם כלפי הקב"ה. יאמר, למשל, שגם אם ה' נתן לי חיים וכסף ואוכל ובגדים וכל מה שאני זקוק לו, אין צורך להכיר לו טובה, שהרי ממילא לא חסר לו כלום, ולא אכפת לו לתת לי. על כן, חיוב הכרת הטובה הוא גדול מאד, גם לשליחים רשעים כמו אותו מצרי, כי רק מתוך ההרגל להכיר טובה גם לשלוחים כאלו, יבוא אדם להכיר טובה למי שבאמת צריך להכיר לו טובה על הכל - לקב"ה. אדם צריך להכיר טובה לפי מה שקיבל, לא לפי כמה קל או קשה היה לנותן לתת. ודאי, אם לנותן היה קשה לתת, צריך להכיר לו טובה יותר. אבל גם אם קיבל את הטובה בלי מאמץ מיוחד מצידו של הנותן, גם אז צריך אדם להכיר טובה למי שהיטיב לו.

חז"ל כל כך לימדו אותנו להכיר טובה על כל דבר. חז"ל אמרו, "אורח טוב מהו אומר? - כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי! כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, כמה גלוסקאות הביא לפני, וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי! אבל אורח רע מהו אומר? - מה טַרַח טַרַח בעל הבית זה? פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחד שתיתי. כל טַרַח שטרח בעל הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו" (ברכות נח, א). הדברים נכונים במישור שבין אדם לחברו, אבל גם במישור שבין אדם למקום. אורח טוב בעולמו של הקב"ה, מכיר טובה לקב"ה על כל מה שברא: על השמים ועל הארץ, על השמש והכוכבים, על המים, על האויר, על הפירות, על החיות, על העופות - כאילו לא נברא העולם כולו אלא בשבילו. אמנם יש עוד מיליארדי אנשים בעולם, וגם הם נהנים ממנו כמוני, אבל מה זה משנה? וכי אינני צריך להכיר טובה לבורא, רק בגלל שיש גם אחרים שנהנים?! אדרבה! טוב, שיש עוד אנשים שנהנים. אם הייתי לבד בעולם, היה די משעמם. לא היתה ישיבה, ולא היה שום דבר אחר. טוב שה' ברא עוד בני אדם בעולם חוץ ממני. צריך להכיר טובה על כל העולם המלא שה' ברא לי.

אין מספר לטובות ה' עמנו

אנו אומרים, "אילו פינו מלא שירה כים, ולשונונו רנה כהמון גליו... אין אנחנו מספיקים להודות ולהלל על אחת מאלף אלפי אלפים פעמים הטובות שעשית עם אבותינו ועמנו". אם ננסה לעשות חשבון, כמה טובות ה' עושה עמנו - לא נוכל לעשות את החשבון, כי אין מספר לטובות שה' עושה עמנו. האיזון הנפלא בין כח המשיכה וכח הדחייה. הרי אם כח המשיכה בטבע היה קצת יותר חזק, היינו נמשכים אל השמש ונשרפים. ואם כח הדחייה היה

וכאות להכרת טובה זו היה משקה אותם בעצמו. אמנם השיחים בגינת הישיבה לא היו אותם שיחים שהצילו אותו מהריגה, שהרי השיחים שבולנה נשאר בולנה, והשיחים בירושלים הם שיחים אחרים, אבל כיון שִׁמְיָן צומח זה הציל אותו - הכיר טובה לכל אותו המין. לשיחים לא היתה, כמובן, שום "נפקא מינה" מזה שהגרי"ז גוסטמן עצמו היה משקה אותם - היה אפשר לבקש מאחד התלמידים או מִגִּנָּן מקצועי להשקות אותם, והם היו מקבלים אותה כמות של מים. אף על פי כן, כיון שהגרי"ז גוסטמן מצידו חש הכרת טובה כלפיהם - טרח להשקות אותם בעצמו. זהו אדם גדול! מכיר טובה אפילו לשיחים שהצילו אותו, וגומל עמם טובה בעצמו כל ימי חייו!

חיוב להכיר טובה - גם למי שהרע לנו

החיוב להכיר טובה למי שהטיב לנו, אינו חל רק כלפי מי שהטיב לנו בלבד, אלא גם כלפי מי שהרע לנו, בנוסף לטובה שגמל לנו. התורה מצוה אותנו: "לא תתעב מצרי, כי גר היית בארצו" (דברים כג, ח). נכון שסבלתם מאד מן המצרים, אבל הגיעה לכם גם טובה מהם, כשהסכימו לארח אתכם בשנות הרעב, ולהנות אתכם מן המזון שצברו בשנות השבע, וא"כ צריכים אתם להכיר טובה למצרים. לא להתחבר אליהם יותר מדי, לא להתחתן עם גר מצרי, אבל דור שלישי יבוא להם בקהל ה' (שם, ט). אסור לתעב אותם יותר מדי, צריך להכיר להם טובה גם אם עשו לכם צרות גדולות.

יותר מכך. החיוב להכיר טובה חל גם כלפי מי שכל כוונתו היתה לרעה! אם צמחה טובה ממעשיו הרעים - גם כאן חל חיוב להכיר טובה. יסוד זה נלמד מפרשתנו: כשבנות יתרו מספרות לאביהן על משה שהציל אותן מיד הרועים, הן אומרות: "איש מצרי הצילנו מיד הרועים" (שמות ב, יט). יש כמה פירושים בחז"ל, מדוע מכונה כאן משה "איש מצרי". לפי אחד מהם, הטעם לזה הוא, מפני שמשה אמר להן: לא אני הצלתי אתכן מיד הרועים, אלא "אותו מצרי שהרגתי" (שבגללו נאלצתי לברוח מפרעה ולהגיע למדין) הוא הציל אתכן" (שמו"ר א, לב), וְלוֹ עֲלִיכֶן לְהַכִּיר טוֹבָה, כִּי לֹא־אֶתְּנוּ מִצְרַיִם, הֵייתִי נִמְצָא הַיּוֹם בְּמִצְרַיִם וְלֹא־הֵצִיל אֶתְּכֶן. והנה, אותו מצרי מסתמא לא שמע מימיו על יתרו ועל בנותיו; וגם אם שמע, ודאי לא התכוין להכות את האיש העברי כדי שמשה יהרוג את מכהו ויאלץ אח"כ לברוח למדין ולהציל את בנות יתרו. גם כוונה טובה אחרת לא היתה לו במעשהו, רק כוונה רעה - להכות יהודי. ובכל זאת, היות ועל ידי המעשה הרע שעשה התגלגלה טובה לבנות יתרו, אומר להן משה שחייבות הן להכיר טובה גם לאותו מצרי! אמנם אותו מצרי יֵשֵׁב בגיהנם על מה שעשה, אבל בנות יתרו מצדן צריכות להכיר לו טובה על התועלת שצמחה להן מן המעשה הרע שעשה.

הכרת טובה - יסוד גדול באמונה

מדוע החיוב להכיר טובה הוא גדול ורחב כל כך? - כי הכרת טובה היא יסוד גדול באמונה. כל מה שאנו עבדי ה', בנוי על הכרת טובה לבורא על כל הטובות שעשה לנו. מי

הקדושה שה' נתן לנו, וע"י המצוות הקדושות שה' נתן לנו, וגם בעולם הזה יש לנו מעין עוה"ב - ביום שבת קודש, שהוא "אחד ממששים לעולם הבא" (ברכות נו, ב). גם מועדים לשמחה וחגים וזמנים לששון ה' נתן לנו, וגם את ארץ ישראל, ואת המקדש שיבנה במהרה בימינו, הטובות הן עצומות! אין סוף, כמה צריכים להודות לקב"ה על כל זה.

חוב שגדל ככל שמנסים לפרעו

חשבת, אילו באמת היה "פינו מלא שירה כים, ולשונו רנה כהמון גליו, ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע" וכו', האם היינו יוצאים ידי חובת השבח שאנו צריכים לשבח ולהודות לה' יתברך? התשובה היא, שלא היינו יוצאים ידי חובה! החובה היתה רק הולכת וגדלה עוד יותר. מדוע? כי גם על זה גופא שאנו יכולים וזוכים להלל את ה', על זה גופא היינו צריכים להלל את ה'. כמה שנודה לה', החוב שלנו רק ילך ויגדל, כי גם על הזכות הזו להלל את ה', על זה גופא צריכים להודות לה'. צריך להודות לה' על זה שאנו זוכים להתפלל שלוש פעמים ביום, לדבר עם ה' פנים אל פנים. זוהי זכות גדולה.

הגמרא אומרת, "כל הסומך גאולה לתפילה - אינו ניזוק כל היום כולו" (ברכות ט, ב). שאל על כך ר' זירא: והרי אני סמכתי פעם גאולה לתפילה, ובכל זאת ניזקתי באותו יום! ובמה ניזקתי? שנתפסתי באותו יום לעבודת המלך, להביא הדסים לבית המלך. אמרו לו: זהו נזק? הרי טובה עשו לך בזה מן השמים! שכן, כדי לראות את המלך היה ראוי לך אפילו להוציא ממון עבור כך (ע"ש הטעם), והנה זיכו אותך מן השמים לראות את המלך חנם אין כסף. אם כך אמרו חז"ל על מלך בשר ודם גוי, ואולי אפילו רשע, כל שכן שלראות את פני מלך מלכי המלכים, זוהי הזכות גדולה ביותר שיכולה להיות לנו. כמה טובה אנו צריכים להכיר לה' על שאנו זוכים להביא תפילות ומצוות לבית המלך. כל שכן אנו כאן בישיבה, שזוכים לשבת בפלטיץ של המלך, בירושלים עיר הקודש, בארץ ישראל, לקיים תורה ומצוות, לעסוק בתורה ולגדול בתורה, כמה שנעשה יותר מצוות - יותר נהיה חייבים לקב"ה. על כל זה צריך להכיר טובה לה'.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

קצת יותר חזק, הארץ היתה מתרחקת מהשמש, והיינו קופאים למוות. לא היה אפשר לקיים כאן חיים בשום צורה שהיא. גם בתוך הגוף שלנו: אם כח המשיכה שבאטומים היה קצת יותר חזק, גופנו היה מתכווץ לגודל של ראש סיכה, וכך גם כל העולם כולו. ולעומת זאת, אם כח הדחייה היה יותר חזק, היינו מתפזרים ח"ו לארבע רוחות השמים. הקב"ה ברא כל אטום ואטום כך שהעולם ישאר שלם, לא יתפרק ולא יתמעך. ה' נותן לנו את האפשרות לנשום, לאכול, ללכת, ושאר הפעולות שאנו עושים. כמה עצבים ותאי מח פועלים בנו כדי שהעינים שלנו תראינה, כמה עצבים ותאי מח פועלים בשביל שהאזניים שלנו תשמענה, ממש אין אנחנו מספיקים להודות, על אחת מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות פעמים הטובות שעשית עם אבותינו ועמנו. אדם צריך להתעורר לחשוב על זה. אנו רואים עולם כמנהגו נוהג. לשכן שלי יש עינים, לגיס שלי יש עינים, למה שגם לי לא יהיו עינים? לא כך צריך להיות. צריך להכיר טובה על כך שהעינים שלי רואות, שהאזניים שלי שומעות, שמחזור הדם פועל כמו שצריך, וכל שאר הדברים הנפלאים שהקב"ה עשה ועושה למעני. אין סוף להכרת הטובה שצריכה להיות לנו לקב"ה על כל היקום שלנו, ועל כל הנפלאות.

חז"ל אמרו, "פל הנשמה תהיל לך" (תהלים קנ, ו) - "על כל נשימה ונשימה שאדם נושם צריך לקלס לבורא" (ב"ר יד, ט). המשאבה שלנו פועלת בכל עת ובכל שעה גם בלי שאנו חושבים על זה, גם מתוך שינה אנו נושמים ונושפים, החמצן מגיע אל מחזור הדם ופועל שם את פעולתו, ודו תחמוצת הפחמן וגם החנקן יוצאים ומסתלקים מן הגוף, והדברים מפליאים. פלאי התורשה, שמטיפה סרוחה מסתדר הראש במקומו, והרגלים והידיים וכל האיברים במקומם. אמנם כיום ידוע על "צופן גנטי" שאחראי ומפקח על כל התהליך זה, אבל מי עשה שהצופן הגנטי יפעל כך? ... צריך להודות על כל הטובות שה' עשה ועושה לנו בכל עת ובכל שעה.

"ממצרים גאלתנו, ומבית עבדים פדינתנו". להכיר טובה על זה שאיננו עבדים, שה' הוציא אותנו ממצרים, וכמה צוררים היו לנו מאז מצרים, וב"ה שהציל אותנו מכלם. אמנם היו גם אבדות, ובמיוחד מהצורך הגרמני ימ"ש, אבל בכל זאת, אחרי כל זה, הקב"ה הציל אותנו מיד כל הצוררים. עם ישראל חי וקיים, למרות כל הצוררים שקמו עליו להשמידו. ומעל כל הטובות, הטובה הגדולה, שה' נתן לנו תורת אמת, תורה הנותנת לנו חיים נצחיים. במקום שנחיה מאה עשרים שנה בלבד ובסוף נמות כבהמות, ה' נתן לנו חיי עולם אחרי העולם הזה, לבוא לעולם שכולו טוב, ע"י התורה

1. לכאורה קשה על יסוד זה ממה שכתב ב"חובות הלכות" (ריש שער עבודת האלקים), וז"ל: "מן הידוע אצלנו, כי כל מיטיב אלינו, אנו חייבין להודות לו כפי כוונתו להועיל לנו... ואם תגיע לנו שום טובה על ידי מי שלא כיון בה אלינו, יסתלקו מעלינו חיובי ההודאה לו, ואין אנו חייבין בה". וצ"ל, שחיוב להודות למיטיב כזה - אין (וכלשון חוה"ל: "יסתלקו מעלינו חיובי ההודאה לו"). אבל להרע לו (אפילו כשצריך לעשות כן) - אסור (בגלל חובת הכרת הטוב כלפיו).